

Kwekeling tussen akte en ideaal

De opleiding tot onderwijzer(es) vanaf 1800

MINEKE VAN ESSEN

Amsterdam: Uitgeverij SUN, 2006

440 pagina's, euro 24,50.

ISBN 90 8506 268 3

Inclusief DVD met twee historische films over het kwekelingenbestaan

Mineke van Essen heeft alles wat ze in de afgelopen dertig jaar onderzocht heeft over het opleiden van onderwijzer(essen)(s) in een prachtig, historisch overzicht bijeengebracht. De bundel is veelomvattend: hij bevat een groot en veelsoortig aantal gegevens uit diverse bronnen zoals archieven, rapporten, nota's, geïnventariseerde ervaringen van oud-kwekelingen, romans en gedenkboeken. Tweehonderd jaar onderwijzers opleiden voor het basisonderwijs is overzichtelijk beschreven doordat een indeling is gemaakt in vijf samenhangende periodes. Per periode worden vervolgens drie steeds weer terugkerende thema's besproken en daarnaast de voor die periode belangrijkste 'hot items'. De oudste en langste periode is de eerste helft van de negentiende eeuw waarin de eerste verschillende opleidingsvormen ontstaan. Meestal waren het particulieren die – uit zorg voor goed onderwijs voor hun gemeenschap – het initiatief namen om een opleiding op te zetten.

De onderwijswet van 1857 vormt de overgang naar de tweede periode. De rijksoverheid laat in die wet vastleggen dat zij verantwoordelijk is voor de opleiding en certificering van onderwijzers én onderwijzeressen. De nieuwe wet en de schoolstrijd luidden een periode van expansionele groei in. Vooral tussen 1860 en 1890 ontstaan verschillende opleidingsvormen van diverse denominaties.

Tegen het einde van de negentiende eeuw

– start van de derde periode – komt er een einde aan de wildgroei en lijkt er wat meer eensgezindheid te komen. De dagopleiding wint het van de avondopleiding, de theorie wint het van de praktijk, van meisjeskwekelingen wordt erkend dat zij niet genoeg hebben aan hun natuurlijke talenten en ook nog moeten leren, en door de onderwijswet van 1889 heeft de schoolstrijd zijn scherpe kantjes verloren. Deze derde periode loopt tot 1920, het jaar waarin een – vooral ook voor de opleidingen – veelbelovend voorstel voor een nieuwe onderwijswetgeving tot stand komt. De periode zelf kenmerkt zich door emancipatie (van kinderen, vrouwen en arbeiders) en vernieuwende denkbeelden over het onderwijs.

In het interbellum en tot vlak na de tweede wereldoorlog, van 1920 en 1950 is er geen discussie meer over de wijze waarop leerkrachten moeten worden opgeleid. Het soort opleiding is inmiddels wettelijk geregeld, en dankzij de wetswijziging van 1917 – de ‘pacificatie’ – krijgen openbare, protestantse en katholieke opleidingen dezelfde overheidsbekostiging. Economische crisis en oorlog eisen wel hun tol en omdat confessionele scholen niet meer hoeven te strijden voor bekostiging zetten ze zich meer in voor het ontwikkelen van een eigen denominatieve identiteit.

De laatste periode die besproken wordt, tot 1970, is de periode van de nieuwe kwekelingen. De naoorlogse kwekeling laat zich niet meer zo gemakkelijk vormen en stelt eisen. De kweekschool wordt pedagogische academie en nog later gaat hij samen met de kleuterweek: de pedagogische academie basisonderwijs.

Een belangrijk, steeds weer terugkerend én actueel ordeningsprincipe bij dit historisch overzicht is het genderperspectief. Dat kan ook bijna niet anders. Er is geen beroep en geen opleiding in Nederland waarbij sekverschillen zo vaak en al gedurende zo'n lange tijd op de agenda staan. Het lager onderwijs was het eerste erkende werkveld voor geschoolde vrouwen. Dat de overheid daarmee ook verantwoordelijk was voor het oplei-

den van vrouwelijke leerkrachten zoals ze dat was voor de mannelijke leerkrachten, was daardoor niet vanzelfsprekend. In de eerste helft van de negentiende eeuw komt er, ondanks verzoeken daartoe, géén kweekschool voor meisjes (Van Essen, 1985). Uiteindelijk komt er wel een beurzenstelsel. Twintig meisjes van 15/16 met 'lust en aanleg voor den stand van onderwijzeresse' kunnen zich, financieel gesteund door de overheid, voorbereiden op het beroep. Met dat geld gaan ze naar gewone kostscholen waar ze de kans krijgen zich voor te bereiden op het centraal afgenomen akte-examen.

Op basis van de toen alom geaccepteerde geslachtskaraktertheorie, die er ondermeer vanuit ging dat mannen rationeel en actief waren en vrouwen emotioneel en passief, worden er vanzelfsprekend andere eisen en verwachtingen gesteld aan vrouwelijke leerkrachten. Aan het kunnen moederen en zorgen wordt niet getwijfeld, wel soms aan het intellectuele niveau en aan hun ambitie te blijven studeren na het behalen van de akte. Twijfelen aan hun intellectuele capaciteiten is, gezien de percentages vrouwelijke geslaagden, eigenlijk nooit nodig geweest. Het rendement van vrouwelijke kwekelingen is al tweehonderd jaar hoger dan dat van mannelijke kwekelingen; al zijn de verschillen in 1860 iets minder groot dan die in 2000 (Geerdink, Bergen en Dekkers, 2004).

In de negentiende eeuw moeten onderwijzeressen hun positie en plaats in het lager onderwijs bevechten en is er nog niets vanzelfsprekend. Dat wordt eind negentiende eeuw anders. De aantallen stijgen (het percentage vrouwen dat deelneemt aan de akte-examens is in 1890 44 procent) en het belang van hun bijdrage aan het onderwijs wordt steeds meer vanzelfsprekend. Dat heeft overigens niet zozeer te maken met het erkennen van de kwaliteit van vrouwelijke leerkrachten maar is meer een gevolg van een aantal omstandigheden die dwingen tot acceptatie. Er komen door het einde van de schoolstrijd veel bijzondere

lagere scholen waaronder katholieke scholen die bij voorkeur seksegescheiden zijn en waar zeker de kleine meisjes door vrouwen onderwezen moeten worden. Besturen van bijzondere scholen nemen ook om financiële redenen vaker de goedkopere, vrouwelijke leerkrachten aan. En soms omdat het gewoon niet anders kan: het aantal mannen dat belangstelling heeft voor het beroep loopt terug en vrouwen kunnen dan gewoon niet meer gemist worden.

De twijfel over haar kundigheid voor dit beroep blijft. Volgens Gunning (begin twintigste eeuw in Van Oenen, 1990) deed te veel 'vrouwelijke noot' in het onderwijs en de opvoeding uiteindelijk de samenleving tekort. Vrouwen waren op grond van hun vrouwelijke aard te zeer geneigd tot meegaandheid en lieten zich te vaak door hun gevoelens meeslepen. Mannen konden rationaliseren en daarmee haar overgevoeligheden compenseren. De Jan Saliegeest van de Nederlanders was volgens Gunning het gevolg van haar slappe optreden en omdat zij mannen buiten de opvoeding hield, zochten mannen vertier in kroeg of soos. Dit is overigens volkomen in tegenspraak met de verwijten die tegenwoordig vaker geuit worden: vrouwelijke leerkrachten zouden juist teveel disciplineren, wat volgens de critici weer slecht uitpakt voor jongens (Woltring, 2003).

De vrouwelijke kwekelingen en de kweekscholen en normaalscholen voor vrouwen moesten zich altijd extra inzetten en laten zien dat het ook hen wel lukt. Kweekscholen voor vrouwen dienden ook vaak een dubbel doel omdat ook meisjes, waarvan niet verwacht werd dat ze ooit in het onderwijs zouden gaan werken, hier naar toe werden gestuurd als voorbereiding op het echtgenooten moederschap. Zo wordt aan de Christelijke Normaalschool in Zetten gewerkt aan huiselijke, wetenschappelijke en Christelijke vereisten voor jonge meisjes. Bijzonder aan kweekscholen voor onderwijzeressen is ook dat zij vaak tevens opleidden voor akten voor het

voortgezet onderwijs waardoor het intellectuele niveau voor de gehele opleiding vaak hoger was dan de opleiding voor onderwijzers.

Het gemaakte sekseonderscheid bij zowel kwekelingen, opleidingen als bij de posities in het werkveld leidde tot veel discussies over aparte opleidingsvormen voor mannen en vrouwen. In de voorstellen voor een nieuwe onderwijswet (van 1920) werd nog een onderscheid gemaakt tussen vijfjarige kweekscholen voor mannen en vrouwen en daarnaast vierjarige opleidingsscholen die uitsluitend bestemd waren voor onderwijzeressen. Daar konden dan de vrouwen naar toe die naar hart en ziel zeer geschikt waren voor het beroep maar 'niet de fysieke kracht of de geestelijke gesteldheid bezitten voor diepgaande of afmattende studie'(p. 173). Dat zou vanzelfsprekend een achteruitgang voor vrouwen betekenen omdat zij daardoor goedkopere arbeidskrachten werden. Tot uitvoering van de voorstellen is het nooit gekomen en het praten over de mogelijkheid verschillen aan te brengen in eisen voor mannen en vrouwen bleef ook na de oorlog nog voortduren. Bij de inrichting van de opleiding na 1950 was er geen wettelijk onderscheid voor mannen- en vrouwenopleidingen meer, maar in de praktijk bestond deze nog wel: er was een soort kopstudie voor de hoofdkate, na de gewone opleiding. Vooral geslaagde jongenskwekelingen gingen deze kopstudie volgen, meisjes nauwelijks. Apart bleef dat van vrouwen verwacht werd dat ze de handwerkakte haalden. Het kwam voor dat vrouwen na vele jaren noeste arbeid op allerlei lapjes onder het kritische oog van een consciëntieuze handwerklerares op het examen zelf van papier een overhemd moesten knippen en spelden, dat werd gekeurd door een mannelijke examinator. Die zei dan na al dat gezweet 'dat lijkt me zeer geslaagd'.

Met het opdoeken van de kleuterkweekscholen, die toch vooral door vrouwen bezocht werden, komt er een eind aan het

expliciteren van sekseverschillen bij opleidingseisen, beroepsmotivatie en leerkrachtkwaliteiten. Of de sekseverschillen en hun structurerende rol binnen de opleidingen daarmee ook verdwenen zijn, is nog de vraag.

De andere twee centrale thema's die in het boek worden belicht zijn de professionalisering van leerkrachten en het kweken van de ideale mens om leerkracht te worden. Vooral dat laatste was een belangrijk onderdeel van de opleidingen. Kwekelingen waren doorgaans dertien of veertien jaar oud als ze begonnen met de opleiding. Bovendien hadden nogal wat kweekscholen een internaat, of onder hun toezicht functionerende kosthuizen, waardoor de aanstaande leerkracht vierentwintig uur per dag 'onder controle' was. De meest smeulige anekdotes maar ook de meest pijnlijke herinneringen die Van Essen beschrijft, hebben daarmee te maken. De kwekeling moest zich in alle opzichten 'voorbeeldig' gedragen omdat hij/zij dat immers van zijn toekomstige leerlingen moest kunnen eisen.

De kwekelingen laten zich 'kweken' tot halverwege de vorige eeuw. Dan barst de bom voor het eerst echt op de Beverwijkse Pedagogische Academie. Vierhonderd studenten eisen het intrekken van een schorsing van twee van hen die met een condoom hadden 'gespeeld'. De 'studenten' pikken het niet meer dat de opleiding zich daarmee bemoeit. Daarmee eindigt volgens Van Essen ook eigenlijk het kweken tot idealen; er komen studenten op de pabo's die een beroep willen leren.

De periode na 1970 is nog onbeschreven en wat mij betreft moet er dus nog een deel achteraan komen. Het is wel al geweldig dat dit boek er nu ligt. Het laat goed zien hoeveel werk er verzet moet worden om zo'n overzicht op papier te krijgen. Er zijn maar weinig mensen die dat kunnen en Mineke van Essen is daar beslist een van.

Gerda Geerdink

Literatuur

- Essen, M. van. (1985). *Onderwijzeressen in niemandsland. Vrouwen in opvoeding en onderwijs*. Nijkerk: Intro.
- Geerdink, G., Bergen, Th. & Dekkers, H. (2004). Seksespecifieke studentfactoren op de pabo. *Pedagogiek*, 24, 41-57.
- Oenen, S. van. (1990). *Meesterschap en moederschap. Teksten van Jan Ligthart en tijdgenoten als onderwerp van vrouwenstudies-pedagogiek*. Amersfoort/ Leuven: Acco.
- Woltring, L. (2003). Jongenspedagogiek? Opvoeden met gevoel voor sekseverschillen. *Pedagogiek*, 23(3), 175-181.